

ensuring a balanced and confident development of abilities to adapt to new conditions and overcoming difficult situations. The emotional component of health in the form of an indicator "Emotional Scale" for the implementation of the socio-psychological program also shifts towards callous changes - reducing the level of anxiety and reproducing the internally balanced emotional state. In quantitative terms, changes are displayed at 11% advantage.

Finally, according to the "Cognitive Scale" indicator, the positive direction of change was determined by an increase of 6.5%, which provided a greater awareness of the importance of students for their own health and the main factors of their own benefits and risks, which certainly provided the participants with a social and psychological program for their colleagues in overcoming the obstacles of adaptation vicissitudes.

Key words: *adaptation potential, adaptation system, development program, efficiency.*

Литвиненко Ольга Дмитрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри диференціальної ф спеціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

УДК 159.923.2

Прокопенко О. А.

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ЇХ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

У статті представлено результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій учителів закладів загальної середньої освіти. Висвітлено особливості їх зв'язку з професіоналізмом вчителів, одним з показників якого є педагогічна майстерність у розв'язанні проблемних ситуацій педагогічної взаємодії. Констатовано амбівалентний, суперечливий характер ціннісних орієнтацій учителів закладів загальної середньої освіти. Наведено результати факторного аналізу ціннісних орієнтацій досліджуваних, за яким виокремлено фактори: «Життєва активність», «Продуктивність життя», «Престиж», «Свобода», «Пізнання», «Служіння», «Професійна самореалізація». Констатовано протиставлення в уявленнях учителів активного, діяльнісного життя і щасливого сімейного життя; розвитку й любові; свободи й здоров'я; щастя інших, творчості та матеріально забезпеченого життя тощо.

Визначено гендерно-вікові особливості ціннісних орієнтацій учителів,

Виявлено та охарактеризовано рівні педагогічної майстерності вчителів у розв'язання проблемних ситуацій педагогічної взаємодії. Констатовано недостатній рівень педагогічної майстерності у значної частини вчителів, особливо чоловіків, молодших за віком.

Представлено результати дисперсійного аналізу, за яким виявлено особливості ціннісних орієнтацій учителів з різними рівнями педагогічної майстерності. Показано, що у вчителів з високими рівнями педагогічної майстерності властиві більші високі значення факторів «Пізнання», «Свобода» і середніми значення факторів «Престиж», «Служіння».

Констатовано доцільність розвитку ціннісно-сміслової сфери вчителів з урахуванням їх ціннісних орієнтацій.

Окреслено перспективи подальшого дослідження, які полягають в обґрунтуванні та апробації програми розвитку ціннісно-сміслової сфери вчителів з урахуванням їх ціннісних орієнтацій в умовах післядипломної освіти.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, вчителі, заклади загальної середньої освіти, професіоналізм, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. Ефективність упровадження Концепції «Нова українська школа» передусім визначається вирішенням питань підготовки вчителя школи до ефективної діяльності в умовах освітніх реформ. Виклики сьогодення вимагають від освітянина не лише досконало володіти теорією і методикою викладання окремих дисциплін, а й бути творчою особистістю, професіоналом із розвиненими духовними цінностями. У цьому контексті дослідження ціннісних орієнтацій учителя набуває особливого значення, оскільки професійні ціннісні орієнтації мають вирішальний вплив як на професійне, так і на особистісне самовизначення вчителя, ними опосередковується вся педагогічна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представниками різних наукових течій активно ведеться пошук осмислення суті й структури ціннісних орієнтацій, концепцій їх формування (Д. Леонтєв [6], Г. Олпорт [11] та ін.), у тому числі, аксіогенезу особистості (З. Карпенко [4], Г. Радчук [7] та ін.). Питання особистісного розвитку фахівця-педагога висвітлюються з урахуванням його ціннісних орієнтацій (О. Бондарчук [1; 13], Г. Печерська [13], В. Рибалка [8] та ін.) та ціннісно-смілової регуляції життєдіяльності (І. Галян [2], Н. Саліхова [10] й ін.). При цьому показано, що на професійне становлення фахівця як суб'єкта життєдіяльності суттєво впливає його ціннісно-смілова сфера (З. Карпенко [4], Г. Радчук [7], М. Савчин [9], А. Серій [12], М. Яницький [12] та ін.).

Водночас, емпірично особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій та рівнів професіоналізму вчителів вивчені не достатньо.

Мета публікації – висвітлити результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій вчителів як чинника їх професіоналізму.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В емпіричному дослідженні взяли участь 650 учителів з різних регіонів України, які були розподілені на групи за статтю: 70,6 % жінок; 29,4 % чоловіків; віком: до 30 років (11,7 %); 34,1% 31-40 років; 24,5% 41-50 років; 22,0 % понад 50 років.

У дослідженні використано опитувальник М. Рокича, спрямований на дослідження ціннісних орієнтацій вчителів [6] та методику «Аналіз проблемних ситуацій педагогічної діяльності» (автори – О. І. Бондарчук, Л. М. Смольська [5]), за якою визначався рівень педагогічної майстерності досліджуваних у розв'язанні емоційно навантажених професійних ситуацій як важливого показника їх професіоналізму.

Дані підлягали факторному та дисперсійному аналізу з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

На першому етапі емпіричного дослідження за опитувальником М. Рокича виявлено групу цінностей-цілей, яким віддають перевагу досліджувані вчителі: активне діяльнісне життя, здоров'я, цікава робота, краса природи, любов тощо. Водночас, малозначущими виявилися цінності розвитку, свободи, щасливого сімейного життя, щастя інших, творчості й життєвої мудрості. Такі результати свідчать, на нашу думку, про певну невідповідність ціннісних орієнтацій вчителів освітніх організацій змісту їх професійної діяльності загалом і здатності до змін зокрема.

Це припущення підтвердили результати факторного аналізу, за яким було встановлено доволі амбівалентну структуру ціннісних орієнтацій досліджуваних вчителів. Загалом було виокремлено 7 факторів, які охопили 61% сумарної дисперсії (табл. 1).

До позитивного полюсу першого фактору (12,0% сумарної дисперсії) увійшли такі цінності: активне діяльнісне життя (0,559), краса природи та мистецтва (0,599), а до негативного – «щасливе сімейне життя» (-0,650).

Це дає підстави інтерпретувати його як «*Життєва активність*». При цьому в даному випадку йдеться про протиставлення активності людини в різних сферах її життєдіяльності, що свідчить про суперечливий характер ціннісних орієнтацій досліджуваних учителів.

До позитивного полюсу другого фактору (10,6% сумарної дисперсії) увійшли такі цінності: розвиток (0,714), продуктивне життя (0,703), а до негативного – любов (-0,452). Отже, даний фактор можна, на наш погляд, означити як «*Продуктивність життя*». Цей фактор, як і попередній, має суперечливий характер, оскільки в ньому йдеться про протиставлення вчителями продуктивного життя та любові.

Третій, однополюсний фактор (9,5% сумарної дисперсії) містить такі термінальні цінності: «наявність гарних і вірних друзів» (0,767), «суспільне визнання» (0,657), що дає підставу проінтерпретувати його як «*Престиж*».

До позитивного полюсу четвертого фактору (8,8% сумарної дисперсії) увійшли термінальні цінності: «свобода» (0,720), «розваги» (0,499), а до негативного полюсу – «здоров'я» (-0,421). Таким чином, даний фактор означений, як «*Свобода*», також має суперечливий характер, оскільки в уявленні педагогічних працівників протиставляються свобода і здоров'я.

До п'ятого, однополюсного фактору (7,8%) увійшли такі цінності: «пізнання, розширення кругозору» (0,690) і «упевненість у собі» (0,548), відповідно він проінтерпретований як «Пізнання»

Таблиця 1

Результати факторного аналізу ціннісних орієнтацій учителів

Термінальні цінності	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Активне, діяльнісне життя	,559						
Життєва мудрість							-,758
Здоров'я				-,421			
Цікава робота							,450
Краса природи і мистецтва	,599						
Любов		-,452					
Матеріально забезпечене життя						-,460	
Наявність гарних і вірних друзів;			,767				
Суспільне визнання			,657				
Пізнання (розширення світогляду)					,690		
Продуктивне життя		,703					
Розвиток		,714					
Розваги				,499			
Свобода				,720			
Щасливе сімейне життя	-,650						
Щастя інших						,815	
Творчість						,476	
Упевненість у собі					,548		

Позитивний полюс шостого фактору (6,2% сумарної дисперсії) склали цінності: «щастя інших» (0,815) і «творчість» (0,476), а негативний полюс – «матеріальне, забезпечене життя» (-0,460). Це дає підстави, враховуючи специфіку педагогічної праці, означити його, як «Служіння» і зробити висновок про його суперечливий характер.

До позитивного полюсу сьомого фактору (6,0% сумарної дисперсії) увійшли цінності: «цікава робота» (0,450) а негативного полюсу – «життєва мудрість» (-0,758), що дозволяє його проінтерпретувати, як «Самореалізація».

При цьому знову, як і в попередніх випадках, йдеться про протиставлення цінностей, які об'єктивно не суперечать одна одній.

Отже, встановлено амбівалентну, суперечливу структуру ціннісних орієнтацій досліджуваних педагогічних працівників, що може позначитись несприятливим чином на якості їх професійної діяльності.

При цьому за результатами дисперсійного аналізу виявлено гендерно-вікові особливості ціннісних орієнтацій досліджуваних вчителів залежно від статі, віку, типу закладу освіти тощо.

Зокрема, встановлено гендерно-вікові особливості ціннісних орієнтацій учителів за фактором «Життєва активність» (рис. 1).

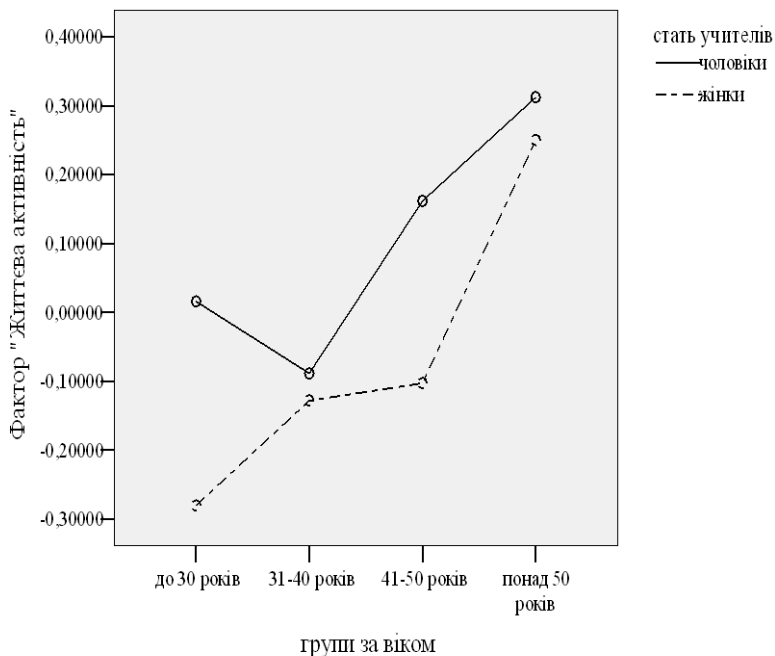

Рис. 1. Гендерно-вікові особливості ціннісних орієнтацій досліджуваних учителів за фактором «Життєва активність»

З рис. 1 видно, що в чоловіки більше ніж жінки орієнтовані на активне, діяльнісне життя, при цьому з віком така орієнтація зростає ($p < 0,01$). Подібні тенденції виявлено й за фактором «Свобода» ($p < 0,05$).

Натомість значущість ціннісних орієнтацій за фактором «Професійна самореалізація» зі збільшенням віку вчителів стає меншою (рис. 2).

З рис. 2 випливає, що значущість професійної самореалізації для чоловіків є вищою ніж для жінок, особливо молодших за віком. Зі збільшенням віку вчителів така різниця зменшується і для вчителів вікової групи понад 50 років практично нівелюється ($p < 0,01$).

Одним із можливих пояснень таких результатів може бути, з одного боку, традиційні гендерні стереотипи, які властиві значній частині педагогів, і за якими в чоловіків більше стимулюється ініціативність і активність, ніж у жінок [1; 3 та ін.], з іншого боку, недостатній престиж професії вчителя у суспільстві, що утруднює професійну самореалізацію в повному обсязі для значної частини вчителів. Водночас дане припущення потребує додаткової перевірки в спеціальному дослідженні.

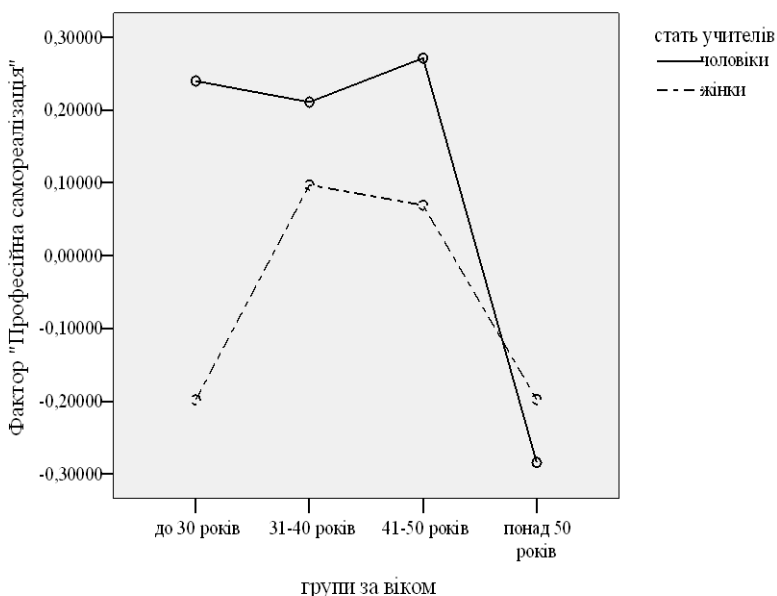

Рис. 2. Гендерно-вікові особливості ціннісних орієнтацій досліджуваних учителів за фактором «Професійна самореалізація»

На наступному етапі емпіричного дослідження за методикою «Аналіз проблемних ситуацій педагогічної діяльності» виявлено рівні педагогічної

майстерності досліджуваних у розв'язанні емоційно навантажених професійних ситуацій (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних учителів за рівнями педагогічної майстерності в розв'язанні проблемних ситуацій педагогічної взаємодії

Рівні педагогічної майстерності	Кількість досліджуваних у %
низький	20,4
середній	46,4
високий	33,2

Так, з табл.2 випливає, що високий рівень педагогічної майстерності властивий лише 33,2% і досліджуваних учителів. Такі вчителі прагнуть всебічно вивчити ситуацію перед тим, як приймати певні рішення, беруть до уваги думку всіх учасників спілкування, виробляють психологічно обгрунтовані, адекватні заходи щодо усунення емоційної напруженості в педагогічній взаємодії.

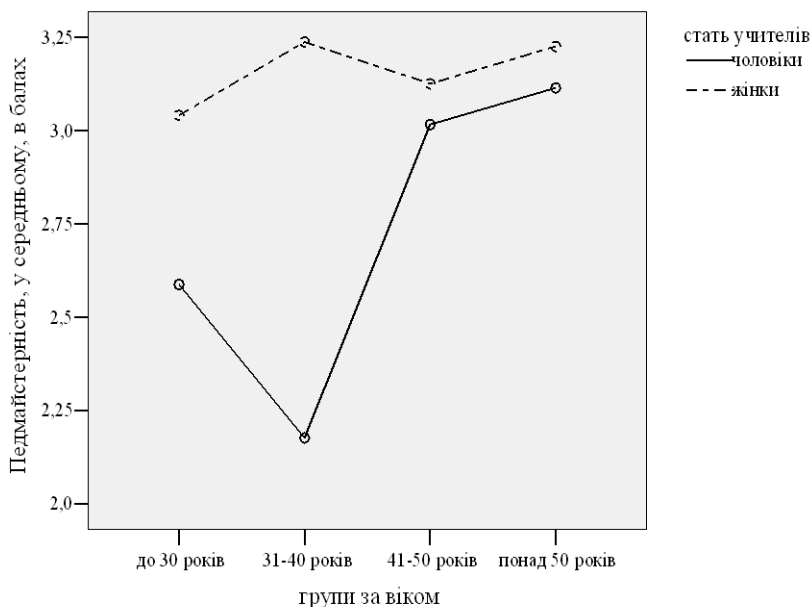

Рис. 3. Особливості педагогічної майстерності в розв'язанні проблемних ситуацій педагогічної діяльності залежно від статі та віку вчителів

Середнім рівнем педагогічної майстерності характеризуються 46,4% вчителів, які в цілому намагаються конструктивно вирішити проблемні ситуації педагогічної взаємодії, але подекуди утруднюються з визначенням дійсних причин такої ситуації, не завжди обирають адекватні ситуації засоби психолого-педагогічного впливу.

20,4% досліджуваних властивий низький рівень педагогічної майстерності. Такі вчителі часто займають агресивну позицію, звинувачуючи інших в ситуації, що склалася, вони часто не усвідомлюють власну відповідальність за конструктивне розв'язання проблемної ситуації.

При цьому за дисперсійним аналізом виявлено гендерно-вікові відмінності рівнів педагогічної майстерності досліджуваних педагогів (рис. 3).

З рис. 3 видно, що в жінок-учителів рівень педагогічної майстерності в розв'язанні напружених ситуацій педагогічної взаємодії вище ніж у вчителів чоловічої статі, хоча з віком такі відмінності стають значно менше ($p < 0,01$).

На заключному етапі емпіричного дослідження за результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості ціннісних орієнтацій вчителів з різними рівнями їх педагогічної майстерності як показника професіоналізму.

Установлено, що високі рівні педагогічної майстерності вчителів у розв'язанні проблемних ситуацій педагогічної діяльності співвідносяться із високими показниками факторів «Свобода» ($p < 0,01$), «Пізнання» ($p < 0,01$) і середніми показниками факторів «Престиж» (на рівні тенденції, $p = 0,07$), «Професійна самореалізація» (на рівні тенденції, $p = 0,11$).

Висновки. Виявлено амбівалентну, суперечливу структуру ціннісних орієнтацій учителів закладів загальної середньої освіти, в якій за результатами факторного аналізу виокремлено фактори: «Життєва активність», «Продуктивність життя», «Престиж», «Свобода», «Пізнання», «Служіння», «Професійна самореалізація». Йдеться про протиставлення в уявленнях учителів активного, діяльнісного життя і щасливого сімейного життя; розвитку й любові; свободи й здоров'я; щастя інших, творчості та матеріально забезпеченого життя тощо.

Визначено гендерно-вікові особливості ціннісних орієнтації учителів, а також їх взаємозв'язок з окремими показниками професіоналізму. Констатовано доцільність розвитку ціннісно-сміслової сфери вчителів з урахуванням їх ціннісних орієнтацій.

Перспективи подальшого дослідження полягають в обґрунтуванні та апробації програми розвитку ціннісно-сміслової сфери вчителів з урахуванням їх ціннісних орієнтацій в умовах післядипломної освіти.

Література

1. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі професійної діяльності : монографія / О. І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.

2. Галян І. М. Особистісні детермінанти становлення педагога сучасної школи / І. М. Галян // Психологія особистості. – 2017. – № 1. – С. 177–183.
3. Говорун Т. В. Гендерна психологія: навч. посіб. /Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
4. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
5. Комплекс психодіагностичних методик дослідження професіоналізму педагогічних працівників / О. І. Бондарчук, Т. М. Гавлігіна, Л. М. Смольська, В. М. Вронська. – Київ-Рівне, 2017. – 24 с. [Електронний ресурс]. <http://umo.edu.ua/spiljna-z-roippo-laboratorija-psikhologhiji-profesionalizmu>
6. Леонтьев Д. А. Методика изучения ценностных ориентаций / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 17 с.
7. Радчук Г. К. Психологія аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної освіти[Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Г. К. Радчук. – Київ, 2011. – 44 с.
8. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб / В. В. Рибалка. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009 – 575 с.
9. Савчин М. В. Духовно-особистісний досвід педагога як чинник ефективності його професійної діяльності / М. В. Савчин // Гірська школа українських Карпат. – 2013.– № 8-9. – С304 – 308.
10. Салихова Н. Р. Типы смыслообразования в контексте личностных ценностей и смысловой профиль ценностей [Електронний ресурс] / Н. Р. Салихова. – Режим доступа: http://psy.tsu.ru/data/pdf/3_22.pdf
11. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Роберт Фрейджер, Джеймс Фейдимен ; пер. с англ. Е. Будаговой, М. Васильевой, В. Кучерявкина [и др.] – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с. – (Большая университетская библиотека).
12. Яницкий М. С. Ценностно-смысловая сфера личности : учеб. пособ./ М. С. Яницкий ; А. В. Серый. – Кемерово : Кемеровский государственный университет, 1999 – 92 с.
13. Bondarchuk O. Changes of professional value orientations of teachers in the system of postgraduate education / O. Bondarchuk, A. Pecherska // Social Welfare: Interdisciplinary Approach. – 2013. – 3(1). – P. 66 – 78.

Транслітерація

1. Bondarchuk O. I. Sotsialno-psykholohichni osnovy osobystisnoho rozvytku kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u protsesi profesiinoi diialnosti : monohrafiia / O. I. Bondarchuk. – К. : Nauk. svit, 2008. – 318 с.
2. Halian I. M. Osobystisni determinanty stanovlennia pedahoha suchasnoi shkoly / I. M. Halian // Psykholohiia osobystosti. – 2017. – № 1. – S. 177–183.

3. Hovorun T. V. Genderna psykholohiia: navch. posib. /T. V. Hovorun, O. M. Kikinezhdi. – K. : Akademia, 2004. – 308 s.
4. Karpenko Z. S. Aksiolohichna psykholohiia osobystosti / Z. S. Karpenko. – Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2009. – 512 s.
5. Kompleks psykholohichnykh metodyk doslidzhennia profesionalizmu pedahohichnykh pratsivnykiv / O. I. Bondarchuk, T. M. Havlitina, L. M. Smolska, V. M. Vronska. – Kyiv-Rivne, 2017. – 24 s. [Elektronnyi resurs]. <http://umo.edu.ua/spiljna-z-roippo-laboratorija-psikhologhiji-profesionalizmu>
6. Leontev D. A. Metodyka yzucheniya tsennostnykh oryentatsiy / D. A. Leontev. – M. : Smysl, 1992. – 17 c.
7. Radchuk H. K. Psykholohiia aksiogenezu osobystosti u konteksti vyshchoi profesiinoi osvity [Tekst]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora psykol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia» / H. K. Radchuk. – Kyiv, 2011. – 44 s.
8. Rybalka V. V. Teorii osobystosti u vitchyzniani psykholohii ta pedahohiky: navch. posib. / V. V. Rybalka. – Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovych, 2009 – 575 s.
9. Savchyn M. V. Dukhovno-osobystisnyi dosvid pedahoha yak chynnyk efektyvnosti yoho profesiinoi diialnosti / M. V. Savchyn // Hirska shkola ukrainskykh Karpat. – 2013.– № 8-9. – S304 – 308.
10. Salykhova N. R. Typy smysloobrazovanyia v kontekste lychnostnykh tsennostei y smyslovoi profyl tsennostei [Elektronnyi resurs] / N. R. Salykhova. – Rezhym dostupa: http://psy.tsu.ru/data/pdf/3_22.pdf
11. Freidzher R. Lychnost. Teoryy, uprazhneniia, eksperymenty / Robert Freidzher, Dzheims Feidymen ; per. s anhl. E. Budahovoi, M. Vasylevoi, V. Kucheriavkina [y dr.] – SPb. : Praim-EVROZNAK, 2006. – 704 s. – (Bolshaia unyversytetskaia byblyoteka).
12. Ianytskyi M. S. Tsennostno-smyslovaia sfera lychnosti : ucheb. posob. / M. S. Yanytskyi ; A. V. Seryi. – Kemerovo : Kemerovskiy hosudarstvennyi unyversytet, 1999 – 92 s.
13. Bondarchuk O. Changes of professional value orientations of teachers in the system of postgraduate education / O. Bondarchuk, A. Pecherska // Social Welfare: Interdisciplinary Approach. – 2013. – 3(1). – R. 66 – 78.

Prokopenko O. A.

Teachers' Value Orientations as a Factor of Their Professionalism

The article presents the results of an empirical study of value orientations of teachers of institutions of secondary education. The features of their connection with the professionalism of teachers are highlighted, one of the indicators of which is pedagogical skills in solving problem situations of pedagogical interaction. The ambivalent, controversial nature of the value orientations of teachers of general secondary education institutions was stated. The results of the factor analysis of the value orientations of the subjects, by which the factors are highlighted: «Vital

activity», «Efficiency of life», «Prestige», «Freedom», «Knowledge», «Service», «Professional self-realization». It was stated that there are the opposition in the understanding of teachers of an active life and a happy family life; development and love; freedom and health; happiness of others, creativity and financially secure life, etc. The gender-age peculiarities of the value orientations of teachers are revealed.

The levels of pedagogical skills of teachers in solving problem situations of pedagogical interaction are identified and characterized. The insufficient level of pedagogical skills of a significant part of teachers, especially men younger in age, was ascertained.

The results of variance analysis are presented, according to which the features of value orientations of teachers with different levels of pedagogical skills are revealed. It is shown that teachers with a high level of pedagogical skills are characterized by higher values of the factors «Knowledge», «Freedom» and average values of the factors», «Prestige», «Professional self-realization».

The expediency of the development of value-sense sphere of teachers, taking into account their value orientations, was stated. The prospects for further research are determined, which consist in substantiating and approving the program of value-semantic sphere of teachers, taking into account their value orientations in the conditions of postgraduate education.

Keywords: value orientations, teachers, institutions of general secondary education, professionalism, pedagogical skills.

Прокопенко Олена Антонівна – старший викладач кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Київ.

УДК 159.923.33:316.6

Склярук А. В.

ДОСВІД АПРОБАЦІЇ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОБЛЕМНИХ СІМЕЙ

В статті представлені результати повторного дослідження соціалізації особистості у проблемній сім'ї. Зроблено аналіз типів конфігурацій і патернів сімейної взаємодії, показників емоційної дистанції, зовнішніх меж позицій дитини, типів репродукції сімейного досвіду в сім'ях після апробації програмами соціально-психологічного супроводу. Виявлено що, за результатами апробації програми, проблемні сім'ї стали більш центрованими на процесі виховання і соціалізації дитини, емоційна дистанція між членами сім'ї зменшилася, межі сімейної системи стали більш відкритими і конструктивними, діти стали більш психологічно зрілими та дорослими. Зазначено, що прояви конфліктної взаємодії і проблемної позиції дитини в сім'ї зменшилися, що виявилось у відмові від реплікації негативної моделі сімейної взаємодії.